वादिहंसानां कृते अम्बुवादः = मेघः ।

श्रुत्वा रामानुजार्यात् सदसदपि ततस्तत्त्वमुक्ताकलापं
व्यातानीत् वेङ्कटेशो वरदगुरुकृपालम्भितोद्दामभूमा ॥ २ ॥

निर्मला **धीः** यस्य, तादृशस्य **अनन्तसूरेः** तनूजः, तथा **वितताना**म्=विस्तृतानाम् **मखानाम्**=यज्ञानां **विधाः**=प्रकाराः यस्य, अनेकयज्ञानुष्ठानपरस्य **वैश्वामित्रस्य**=विश्वामित्रगोत्रोद्भवस्य, इदम्अनन्तसूरेरपि विशेषणं वा, **पुण्डरीकाक्षसूरेः**=पुण्डरीकाक्षयज्वनः **पौत्रः**, **वरदगुरुः**=वात्स्यवरदाचार्यनामकः प्राचार्यः, तस्य **कृपया**=अनुग्रहेण **लम्भितः**=प्रापितः **उद्दामः**=निरतिशयः **भूमा**=महत्त्वं यस्य, तादृशः **वेङ्कटेशः**=वेङ्कटनाथः, **रामानुजार्यात्**=आत्रेयरामानुजाचार्यात् 'वादिहंसाम्बुद'बिरुदात् 'अप्पिल्लार्' इति द्राविडनामधेयात् स्वमातुलात् **सत् असदपि**=हेयोपादेयानि सर्वाण्यपि **श्रुत्वा**=गुरुमुखादेव गृहीत्वा, ततः तद्बलादेव **तत्त्वमुक्ताकलापम्**=एतन्नामकमिमं ग्रन्थं **व्यातानीत्**=अकरोत् । **असदपि श्रुत्वे**ति पूर्वपक्षाभिप्रायेण । त्यागार्थम् असत्पदार्थज्ञानमप्यावश्यकम् । **वरदगुर्वित्यादि** । अत्रेयमाख्यायिका—आत्रेयरामानुजाचार्योऽयं कदाचित् स्वभागिनेयम् एतद्ग्रन्थकारम् अनतीतपञ्चहायनं स्वगुरोः वात्स्यश्रीवरदाचार्यस्य समीपं सहानयत् । तदात्वे, एतद्वर्चःप्रभृति वीक्ष्यातीवप्रसन्नः परमगुरुः सः 'प्रतिष्ठापितवेदान्तः प्रतिक्षिप्तबहिर्मतः । भूयास्त्वैविद्यमान्यस्त्वं भूरिकल्याणभाजनम् ॥' इत्यन्वग्रहीदिति । तदिदं स्मरत्यनेन विशेषणेन ॥

तादृशपरमगुर्वनुग्रहानुरूपं सर्वमुत्तरकाले समभूदिति ज्ञायते—'निर्विष्टं यतिसार्वभौमवचसामावृत्तिभिर्यौवनं निर्धूतेतरपारतन्त्र्यनिरया नीतास्सुखं वासराः । अङ्गीकृत्य सतां प्रसत्तिमसतां गर्वोऽपि निर्वापितः शेषायुष्यपि शेषिदम्पतिदयादीक्षामुदीक्षामहे ॥' (र.त्र.सा.32) इत्यनेनैतद्ग्रन्थकारवचनेन ॥

ननु 'नानासिद्धान्त' इति कथम्? सिद्धान्तपदं हि अन्तिमनिर्णयवाचि । निर्णयेऽन्तिमत्वं नाम पुनरविचाल्यत्वम् । तादृशो निर्णयो नाना कथं भवेत्? वस्तुनि विकल्पायोगात् । ननु—

परिव्राट्कामुकशुनामेकस्यां प्रमदातनौ । कुणपः कामिनी भक्ष्यमिति तिस्रो विकल्पनाः ॥

इत्येकस्मिन् वस्तुनि विविधधर्माणां कल्पितत्वदर्शनात् वस्तुनि विकल्पायोगादिति कथम्? इति चेत्; तर्हि मतानि भिद्येरन् कामं मतिभेदात् । सिद्धान्ताः कथं भिद्येरन्? किं मतसिद्धान्तपदे पर्याये? दृश्यन्ते किल सिद्धान्ता नानाविधाः इति चेत्, तदेव कथमिति पृच्छामः? वयं किं कुर्मः? इति चेत्, अयि साधो! मृदुमतिं भवन्तं न पृच्छामः । तिष्ठ त्वं किञ्चिदिव पार्श्वतः । भवत्कूटस्थान् प्रौढानेव पृच्छामः । अत्रैवं चिन्त्यताम् । 'एकस्यां प्रमदातनौ' इत्यनेन किमुच्यते? एकत्वप्रमदात्वादिकमपि हि धर्मः । किं तेऽपि कल्पिताः? अनादिवासनाकल्पनाधिष्ठानगतास्ते धर्माः कथं ताभिरेव वासनाभिः कल्प्येरन्? ननु एक एव मृत्पिण्डः घटशरावमणिकादिनानाविधविकल्पव्यवहारहेतुर्दृश्यत एवेति चेत्; तर्ह्येक एव घटः पटकुड्यकुसूलादिविकल्पहेतुर्भवतु! न भवेदेव, घटपटादीनामेकोपादानकत्वाभावात् । मृत्पिण्डघटादयस्तु न तथा, तेषामेकोपादनकत्वादिति चेत्; सत्यम्, आगत एव त्वं समीपम् । किन्तु इह 'पिण्ड' इति मा वोचः, 'मृत्' इत्येव वद । सैव खलूपादानम्, घटादावनुवृत्तिदर्शनात् । पिण्डत्वं तु निवर्तत एव । एवञ्च

[ग्रन्थस्य नाम्न औचित्यम्]

3. **प्रज्ञासूच्याऽनुविद्धः क्षतिमनधिगतः कर्कशात् तर्कशाणात्**
शुद्धो नानापरीक्षास्वशिथिलविहिते मानसूत्रे निबद्धः ।
आतन्वानः प्रकाशं बहुमुखमखिलत्रासवैधुर्यधुर्यो
धार्यो हेतुर्जयादेः स्वहृदि सहृदयैस्तत्त्वमुक्ताकलापः ॥ ३ ॥

उपादानोपादेयभावस्थले, वस्तुन्यपि विकल्पो भवत्येव कक्ष्याभेदेन । एवमेव '**एकमेवाद्वितीयम्**' 'तदैक्षत बहुस्याम्' इत्यादि किल श्रूयते । एवञ्च घटशरावादिकं मृदुपादानकं यथा, तथा घटपटादिकमपि पृथिव्युपादानकमेव । एवञ्च कस्याञ्चित् कक्ष्यायां घटपटौ भिन्नोपादानकौ । कस्याञ्चित्तु एकोपादानकौ । एवं मृत् घटोऽपि भवेत्, शरावोऽपि भवेत् । अतश्च उपादानोपादेयभावस्थले कक्ष्याभेदेन विविधाः कल्पा भवन्त्येव । अत एव च तत्तत्कक्ष्यादृष्ट्या अधिकारिभेदेन सिद्धान्ता अपि भिद्येरन् । सर्वं यत्रैकं भवति स एव तु परमः सिद्धान्तः एकः । स तु **सविशेषाद्वैत**मित्युक्तमनुपदम्; अत्रैव सर्वश्रुतिसमन्वयात् । अन्येऽपि सन्ति पराः, परतराश्च सिद्धान्ताः । परमस्तु सिद्धान्त एक एव । अतः परपरतरदृष्ट्या 'नानासिद्धान्त' इत्यभिधानं युक्ततरम् । एवं तत्तत्सिद्धान्तानां पूर्वोत्तरावध्योरनिर्णयादेव कलहः प्रायः पण्डितानामप्येकदेश-दर्शिनाम् '**अन्धदृष्टगज**'न्यायेन । समग्रदर्शिनां तु 'सर्वं न्याय्यं युक्तिमत्त्वात् विदुषां किमशोभनम्' (भाग.11-22-25)इत्यैकरस्यं भगवानेवाह । तर्हि परमतखण्डनादीनां का प्रसक्तिरिति चेत्, कुत्रचिन्मर्यादा-प्रदर्शनाय, कुत्रचित् 'न हि निन्दा'न्यायेन वा विचारः कर्तव्यो भवति परमसिद्धान्तस्वरूपप्रदर्शनाय, न तु **वैतण्डिकवत्** खण्डनैदंपर्येण । अधिकं तत्तत्प्रकरणे भविष्यति ॥ २ ॥

उपादेयत्वोपयोगितयैव विषयवैशिष्ट्यम्,प्रयोजनम्,नाम्न औचित्यं च प्रदर्शयति—**प्रज्ञेत्यादिना**। **तत्त्वान्येव मुक्ताः**, तासां **कलापः** तत्त्वमुक्ताकलापः । एवं तत्त्वानां मुक्तात्वेन, ग्रन्थस्यास्य तत्त्वमुक्ताक-लापत्त्वेन रूपणार्थमुभयानुगतान् धर्मान् श्लेषेण प्रतिपादयति । **प्रज्ञासूच्यानुविद्धः**=ग्रन्थस्त्वयं प्रज्ञाख्यया सूच्याऽनुविद्धः । एवं **कर्कशात्**=कठोरात् **तर्काख्यशाणात् क्षतिं**=आघातम् **अनधिगतः** । दुस्तर्कदूर इत्यर्थः। इतररत्नानां शाणाघातः अनिवार्यः । मुक्तानां तु नास्ति शाणाघात इति विशेषः । **नानापरीक्षासु शुद्धः**=नानाविधतत्त्वविचारेषु नानाविधरत्नपरीक्षासु च शुद्धत्वेन निर्णीतः । **अशिथिलं यथा तथा**=सुदृढमिति यावत्, **विहिते मानाख्ये सूत्रे निबद्धः** । **बहुमुखं प्रकाशम्**=अनेकरीत्या तत्त्वानां ज्ञानम्, भास्वरतां च **आतन्वानः** । **अखिलाः त्रासादयः**=संभावितशङ्कात्वादिग्रन्थदोषाः, रत्नदोषाश्च, तेषां **वैधुर्येण**=राहित्येन **धुर्यः**=सर्वश्रेष्ठत्वेन निश्चितः । **जयादेः** शास्त्रे लोके च, **हेतुः तत्त्वमुक्ताकलापः सहृदयैः**=मात्सर्यादि-हीनैः **हृदि**=मनसि, हृदये च **धार्यः**=धर्तुमर्हः । धर्तुमर्हन्ति सन्तः । ग्रन्थस्य मनसि धारणेन प्रमेयशुद्ध्या स्वमतनिष्कर्षः, वादादिकेलिषु जयश्च, मुक्ताहाराणां धारणेन लोके आरोग्यादिप्राप्तिः, सर्वकार्यजयश्च अवश्यं भवेदेव । ग्रन्थान्ते 'स्यादित्थं शिक्षितार्थः' (अद्रव्य.139) इत्यादिना एतद्ग्रन्थाध्ययनस्य जयहेतुत्व-मुच्यते । 'कर्कशात्तर्कशाणात् क्षतिमनधिगतः' इत्यनेन वेदान्तशास्त्रस्य दुस्तर्कैरनभिभवः उक्तः ॥